

УДК 378.0011.3

**ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАЧІВ ГУМАНІТАРНИХ  
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ: ПРОГРАМА ТА МЕТОДИКА  
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

**Цвєткова Г. Г.**

*У статті висвітлено мету, програму, методи, етапи та умови проведення експериментального дослідження феномену самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей; з'ясовано, що вирішальна стратегія експерименту полягає в тому, що професійне самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей набуває ефективності, якщо воно моделюється відповідно до науково обґрунтованих теоретико-методичних засад професійного самовдосконалення викладачів вишу; обґрунтовано вибір емпіричних методів дослідження згідно з критеріями, показниками та рівнями професійного самовдосконалення викладачів вишу.*

*Ключові слова: професійне самовдосконалення, викладач гуманітарних спеціальностей, етапи, методи, умови експериментального дослідження.*

*В статье раскрыта цель, программа, методы этапы и условия проведения экспериментального исследования феномена самосовершенствования преподавателей гуманитарных специальностей; выяснено, что определяющая стратегия эксперимента состоит в том, что профессиональное самосовершенствование преподавателей гуманитарных специальностей эффективно, если оно моделируется в соответствии с научно обоснованными теоретико-методическими основами профессионального самосовершенствования преподавателей; обозначен выбор эмпирических методов исследования соответственно с критериями, показателями и уровнями профессионального самосовершенствования преподавателей высшей школы.*

*Ключевые слова: профессиональное самосовершенствование, преподаватель гуманитарных специальностей, этапы, методы, условия экспериментального исследования.*

*The purpose, program, methods, stages and conditions of experimental research into the phenomenon of self-improvement of humanities teachers are described in the article; it has been established that the essential strategy of the experiment lies in the fact, that the professional self-perfection of humanities teachers will be effective, if it is modeled in accordance with the scientifically-grounded theoretical and methodological foundations of professional self-perfection of higher school teachers. Choice of empirical research methods according to the criteria, indicators and levels of professional self-perfection of higher school teachers is substantiated in the article.*

*Key words: professional self-perfection, humanities teacher, stages, methods, conditions of experimental research.*

---

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Становлення нової освітньої парадигми в українському соціумі відбувається в умовах глобалізації, фундаменталізації вищої освіти. Складною залишається проблема збереження й розвитку духовних пріоритетів, формування особистості в межах системи вищої освіти, що здатна до саморозвитку, самоосвіти. Це створює передумови для модернізації вищої педагогічної освіти, пошуків шляхів набуття індивідом особистісних та соціальних якостей на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Викладач вищої школи повинен уміти розвивати й підтримувати власні мотиви самовдосконалення у сфері професійної діяльності, використовуючи при цьому засоби діагностики власних здатностей і здібностей до педагогічної професії, і, відповідно, вносити корективи до цілей і завдань професійної життєтворчості. Кардинальні зміни в сучасній вищій школі пов'язані з особливостями особистості викладача, педагога, ученого, методиста – людини, яка має адекватне метатеоретичне уявлення про важливі проблеми психолого-педагогічної науки. Потенціал саморозвитку викладача вищого навчального закладу, його інтелект та духовність повинні використовуватися суспільством повною мірою.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Важливість означеного феномену самовдосконалення підтверджують фундаментальні дослідження, присвячені розвитку особистості фахівців у контексті особистісно орієнтованої освіти (Г. Бал, І. Бех, О. Бондаревська, С. Подмазін, В. Рибалко, М. Чобітько). Дослідження ціннісної мотивації ґрунтовно розкрито у працях Б. Ананьєва, В. Давидова, А. Леонтьєва, А. Деркача, Н. Кузьміна-Гаршина, І. Лотова, М. Ларіонової. Заслужують на увагу дослідження А. Айзенберга, Л. Буєва, Г. Глезермана, А. Громцева, І. Донцова, С. Єлканова, С. Ковальова, О. Кочетова, О. Малихіна, Л. Рувінського, Г. Сєрикова, у яких виявляється співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, виховання й самовиховання, освіти й самоосвіти.

Разом із тим питання професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей у вишах залишається не до кінця розробленим та обґрунтованим.

Формулювання **мети статті** полягає в розкритті та висвітленні програми і методики експериментального дослідження професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У процесі створення креативно-розвивального простору та педагогічної технології професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей та експериментальної перевірки ми виходили з положень, окреслених Державною національною програмою "Освіта" ("Україна XXI століття"), головною метою якої є "створення життєздатної системи безперервного навчання й виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей **постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації**" [1]. Більше того, основним стратегічним напрямком цитованої національної програми є визначення стратегії на підготовку нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їхнього професійного та загальнокультурного рівня, що ґрунтується на принципах безперервності освіти, відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, досягнення цілісності й наступності в навчанні та вихованні; перетворення набуття освіти на процес, що триває упродовж усього життя людини.

Експериментальне дослідження здійснювалося з урахуванням того, що "педагогічний експеримент – комплексний багатоконпонентний метод дослідження, призначений для об'єктивної та доказової перевірки імовірності гіпотези, теоретичних конструкцій, уточнення окремих висновків наукової теорії, який є ієрархічно організованим і контрольованим процесом науково-педагогічної діяльності" [3, с. 28]. У процесі здійснення експерименту дотримано низку вимог, серед яких найбільш важливими були: вимога терміну здійснення експерименту (бралися до уваги тривалість експерименту, здійснення корекції організації та відтворення результатів експерименту); обґрунтування експериментальної бази дослідження, яка складалася з кількох вищих навчальних закладів; визначення організаційних вимог проведення експериментальної роботи; підтримки умови, що забезпечують схожість та незмінність освітніх процесів у експериментальних та контрольних групах; систематичний вимір, реєстрування, оцінка, класифікація частоти та інтенсивності подій експериментального процесу; вимога систематичної обробки фактичного матеріалу [2; 3; 4; 5].

Апробація експерименту здійснювалася на базі Донбаського державного педагогічного університету.

Охарактеризуємо мету, програму, методи, етапи та умови проведення експериментального дослідження. Головним напрямом представленого експерименту, окресленого метою, гіпотезою та завданнями нашого дослідження, було з'ясування теоретико-методичних засад професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Вирішальною стратегією стало те, що професійне самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей набуває ефективності, якщо воно моделюється відповідно до науково обґрунтованих теоретико-методичних засад професійного самовдосконалення викладачів вишу, а саме: сукупності базових понять, концепції, концептуально-теоретичної моделі, педагогічних умов, критеріїв ефективності професійного самовдосконалення, технології та педагогічних закономірностей професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей, що розкривають сутність і особливості реалізації

акмеологічного, системно-синергетичного, аксіологічного, компетентнісного, цілісного, особистісно орієнтованого, герменевтичного підходів. При цьому ми спиралися на комплексну природу експерименту, у якому реалізуються декілька функцій: перевіряється істинність теоретичних тверджень дослідника, оновлюється зміст педагогічної науки, по-іншому пізнається сутність узаємозв'язків педагогічних явищ, висувуються нові припущення, факти тлумачаться із погляду сьогодення [3, с. 29]. Під час підготовки та проведення експерименту ми керувалися такими принципами: виходити з об'єктивності та зумовленості педагогічних явищ; забезпечувати цілісний підхід у вивченні педагогічних явищ і процесів; вивчати явище (у нашому випадку професійне самовдосконалення) у його розвитку та взаємодії з іншими явищами; зважати на те, що експеримент є комплексним методом дослідження, який має бути адекватним сутності предмета (теоретико-методичних засад), що вивчається [3, с. 29].

Експериментальна частина дослідження мала на меті: 1) перевірку результатів упровадження розробленої концептуально-теоретичної моделі самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей; 2) розробку теоретико-методичного забезпечення, педагогічних умов, педагогічної технології та їх упровадження в освітній процес вищої школи; 3) виявлення рівня самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей.

Метою експериментального дослідження стала перевірка ефективності моделі самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей та педагогічних умов професійного самовдосконалення. Експеримент тривав протягом 2005–2013 років, було перевірено ефективність та результативність спроектованої моделі та створеної педагогічної технології.

Зауважимо, що педагогічне дослідження передбачало: 1) науковий, теоретико-методологічний аналіз проблеми професійного самовдосконалення, окреслення базових характеристик самовдосконалення; 2) виокремлення специфіки, структури, етапів та особливостей професійно-педагогічного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей; 3) розробку концептуально-теоретичної моделі самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей із урахуванням індивідуального простору розвитку; 4) організацію експериментально-дослідної роботи (створення програми експерименту, розроблення методики та технології експерименту, попереднє оцінювання очікуваних результатів, констатувальний та формувальний етапи експерименту); 5) обґрунтування педагогічних умов здійснення самовдосконалення; 6) створення теоретико-методичного забезпечення професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей; 7) розробку педагогічної технології самовдосконалення викладачів вищої школи; 8) проведення контрольного зрізу за наслідками експериментальної роботи, виявлення загальних тенденцій самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей; 9) узагальнення даних формувального етапу експерименту для оцінки ефективності кінцевого результату – сформовано потребу в безперервному самовдосконаленні, досягненні духовної цілісності, вершин професіоналізму, трансценденції, суб'єктності, сформованих рівнів компетентності до професійного самовдосконалення; 10) визначення подальших перспектив розвитку технологій, що забезпечують самовдосконалення викладачів вишу.

На першому констатувальному етапі було визначено такі завдання:

- створення матеріального, кадрового, методичного, фінансового, мотиваційного, організаційного забезпечення експерименту;
- вивчення початкового стану проблеми самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей;
- виявлення первісного рівня професійного самовдосконалення, ставлення до нього, причин успішності викладача вищої школи, проектування програми експерименту.

На другому формувальному етапі здійснювалася реалізація концептуально-теоретичної моделі, розроблених теоретико-методичних засад та авторської педагогічної технології. На аналітико-узагальнювальному етапі відбувалася обробка й аналіз отриманих результатів, фактів, їхня інтерпретація згідно з розробленою програмою та методикою. Причому йшлося про те, що експеримент повинен відповідати принципу достовірності, а саме: в експерименті брала участь оптимальна кількість випробуваних; зверталася увага на достовірність методик дослідження;

отримані результати статистично оброблялися. Результати першого та другого етапів експерименту осмислювалися, порівнювалися, оцінювалися й на цій підставі доходили висновків про ефективність упровадження концептуальної моделі та технології. Зазначимо, що в процесі проведення експерименту постійно зіставлялися отримані проміжні результати з вихідною позицією, уточнювався та корегувався хід дослідження. Під час проведення експерименту ми орієнтувалися на такі основні критерії оцінювання результативності:

- наявність науково обґрунтованої програми реалізації експерименту (визначення проблеми, формулювання гіпотези, постановка мети і завдань, розроблення основних етапів експерименту);

- наявність продуктів експериментальної діяльності (розроблення нових прийомів, методик, технологій, форм);

- розроблення і впровадження методик відстеження процесу та результату експерименту [3, с. 34].

Отже, розроблені структурно-логічні етапи дослідження відображають основні фази організації та проведення експерименту.

Під час дослідження професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей було використано методичний алгоритм. Підкреслимо, що визначені методологічні основи дослідження, вивчення особливостей, специфіки професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей зумовило вибір емпіричних методів дослідження відповідно до критеріїв, показників та рівнів професійного самовдосконалення викладачів вишу. Методичну базу дослідження представлено в табл. 1.

**Таблиця 1**

**Методична база дослідження**

Компоненти та критерії професійного самовдосконалення	Основні емпіричні показники професійного самовдосконалення	Методики дослідження
1	2	3
<i>Мотиваційно-ціннісний</i>	Пізнавальний інтерес, виражені потреби та мотиви самовдосконалення, ціннісне ставлення до педагогічної професії, здатність до самообмеження, цілеспрямованість, гуманістична спрямованість, вираженість суб'єктності	Опитувальник особистісної орієнтації (Personal Orientation Inventory) Е. Шостром; модифікований варіант методики незавершених речень щодо визначення мотивів професійного вдосконалення та особистісного розвитку викладачів вищої школи; анкета щодо визначення усвідомлених мотивів професійного вдосконалення та особистісного розвитку викладачів вишу; методика В. І. Моросанової, Є. М. Коноз "Стиль саморегуляції"; методика Куна–Мак-Партланда "Хто я?"; модифікований варіант методики Г. В. Ложкіна "Який я викладач"; модифікований варіант методики визначення суб'єктивної значущості особистісного розвитку (розробка Бондарчук)

1	2	3
<i>Інтелектуально-когнітивний</i>	Рівень педагогічної свідомості; критичне педагогічне мислення; наявність знань про структуру, етапи, закономірності, складові професійного самовдосконалення; активність у пошуках шляхів самовдосконалення; психолого-педагогічна ерудованість	Методика визначення ієрархії мотивів професійного вдосконалення викладачів ВНЗ; методика діагностики здатності викладача до саморозвитку (модифіковано на основі опитувальника Т. І. Шамової); анкета для визначення рівня педагогічної свідомості, наявності знань про складові професійного самовдосконалення викладача; діагностика професійних та індивідуальних якостей викладача ВНЗ
<i>Операційно-діяльнісний</i>	Якість самовдосконалення; наявність здібностей та умінь самості; самостійність; вольова урегульованість; гнучкість та оригінальність процесів самовдосконалення	Методика вивчення комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-2); методика самооцінки особистості за С. Будассі; методика діагностики взаємозв'язку педагогічної та наукової діяльності викладача ВНЗ; методика вивчення вольових якостей особистості (опитувальник ВЯО); анкета на вивчення наявності умінь самості (авторська розробка)
<i>Рефлексивно-трансцендентний</i>	Здатність до професійно-педагогічної рефлексії; здатність до самопізнання, самоконтролю, самоідентифікації; здатність підноситися над буденністю, розглядати себе з позицій покращення; виявлення й усунення бар'єрів самовдосконалення з метою руху вперед	Тест-опитувальник для визначення рівня особистісної рефлексії (І. Стеценко); методика рефлексивності А. Карпова; опитувальник "Рефлексивні позиції викладача"; методика для визначення рівня розвитку професійної рефлексії викладача, модифікована методика "Духовний потенціал особистості" (Є. Поміткін)
<i>Креативний</i>	Самоактуалізація; активність у генеруванні педагогічних ідей; здатність створювати нову педагогічну дійсність, розвиток уяви, фантазії, парадоксальності мислення	Визначення рівня самоактуалізації особистості (опитувальник Джонса і Крендалла); методика "Креативний потенціал", тест дивергентного мислення; тест "Чи здатні ви фантазувати" (І. Леонова)

Підкреслимо, що в методичний інструментарій увійшли такі методи: спостереження, експеримент, бесіда, анкетування, психодіагностичні тести, експертна оцінка, статистичні методи.

**Метод спостереження** використовувався для первинного збору психолого-педагогічної інформації про викладачів гуманітарних спеціальностей. Спостереження здійснювалося систематично, під час проведення експериментальної роботи, у різних умовах професійної діяльності.

**Метод бесіди** полягає в тому, що за допомогою вербальної комунікації отримується психолого-педагогічна інформація про особливості, суттєві ознаки професійного самовдосконалення. Означений метод дозволяє з'ясувати потрібні дані, уточнити деталі ставлення до особистісного самовдосконалення.

**Анкетування** як один з найбільш поширених методів діагностики дозволило обстежити в стислий термін значну кількість респондентів – викладачів вищої школи. Воно проводилося за розробленими анкетами та характеризувалося різноманітністю, всеохоплюючим масштабом питань для об'єктивної оцінки явища, що досліджувалося. Анкетування використовувалося для вивчення рівнів, компонентів та критеріїв професійного самовдосконалення, його якості, гнучкості та оригінальності, думок, настроїв, поглядів, рівня педагогічної компетентності. Отриманий матеріал піддавався статичному опрацюванню й аналізу.

**Метод психодіагностичних тестів** використовувався для отримання кількісно-якісних показників професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей за допомогою застосування вимірювально-описових методик. Під час проведення психодіагностичних тестів було дотримано такі основні вимоги: наявність логічно обґрунтованого комплексу апробованих тестових завдань; чітка стандартизація; валідність інструменту виміру; наявність системи оцінювання та інтерпретації отриманих результатів; жорстка регламентація процедури обстеження.

**Метод експертних оцінок** використовувався як процедура отримання емпіричних даних від спеціально відібраних експертів за ознаками їхнього професійного статусу (ректори, проректори, завідувачі кафедр), які надавали необхідну інформацію про професійне самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей.

**Статистичні методи**, або методи прикладної математичної статистики, використовувалися для обробки експериментальних даних. Основна мета застосування – підвищення обґрунтованості висновків із приводу впровадження теоретико-методичних засад професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей, оцінка значущості та спрямованості змін, що відбуваються в процесі формування потреби професійного самовдосконалення, виявлення основних факторів, що впливають на цей процес. Завдяки статистичним методам було здійснено вимірювання випадкових величин й обґрунтування розрахункових методів над цими величинами, виявлено статистично значущі відмінності між рівнями самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей.

**Висновки.** Отже, враховуючи сучасні вимоги до вищої професійної освіти та особистості викладача ВНЗ, було розроблено програму, методику та етапи дослідно-експериментальної роботи щодо самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей. Експеримент передбачав перевірку впровадження відповідної моделі та створення науково-методичного забезпечення й педагогічної технології на основі практико-орієнтованої проєктувальної діяльності. При цьому під час дослідження професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей було використано методичний алгоритм, представлений у статті. Визначені методологічні основи дослідження, вивчення особливостей, специфіки професійного самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей зумовило вибір емпіричних методів дослідження відповідно до критеріїв, показників та рівнів професійного самовдосконалення викладачів вишу, що становить підґрунтя подальшого наукового пошуку.

#### Література

1. Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
2. Краевский В. В. Методология педагогики: новый этап : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Володар Викторович Краевский, Елена Викторовна Бережная. – М. : Издательский центр "Академия", 2006. – 400 с.
3. Панасенко Е. А. Зміст і структура експерименту як методу наукового дослідження у теорії та практиці вітчизняної педагогіки (1945–1991 рр.) / Еліна Анатоліївна Панасенко // Рідна школа. – 2011. – № 11. – С. 28–33.
4. Проблемы методологии и методики исследования профессионального обучения в профтехучилищах / под ред. А. П. Беляевой. – М. : Высш. шк., 1991. – 158 с.
5. Якса Н. В. Педагогічні теорії, системи і технології : курс лекцій / Н. В. Якса. – 2-ге вид., доп., перероб. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 251 с.